

המאמר מוקדש לע"נ
אמי מורתי הכ"מ
חנה ז"ל בת ר' חיים צבי הכהן יבלט"א
שנפטרה לאחר מחלה ממושכת בג' אב התשס"ג

פתיחה

"מה זאת עֲשֵׂה אֱלֹהִים לְנוּ¹ - רבים האנשים ששאלה זו מנקרת במוחם בעקבות צרות שונות.

ממלחמות ועד שואה, ממחלות ועד אסונות, מנוקים ועד בעיות כלכליות, מעיכובי שידוך ועד בעיות בשלום בית - אנשים מוטרדים מהשאלה למה זה מגיע לי? למה הקב"ה, שהוא א-ל רחום וחנון, לא הציל אותי מהצרה הזאת. רבים יודעים מיד "לזמר" - זו ודאי כפרת עוונות. אבל לא ממש ברור למה צריך הקב"ה לגרום לברואיו כל כך הרבה סבל כדי לכפר. גם אני התחבטתי בשאלה זו בעקבות הטלטלה העזה שעברה ספינת האמונה שלי כאשר אמי ז"ל נפטרה. לכן החלטתי לשבת ולהעלות על הכתב בצורה שכלתנית את בעייתי ולנסות לשכנע את הרגש המתפרץ שהקב"ה הוא ודאי לא רק "אל קנא ונוקם" אלא גם ארך אפים ורב חסד.

ההיסטוריה של הבעיה

תחילת הבעיה נמצאת כבר אצל האבות ובראשם אברהם. הקב"ה מבטיח לאברהם ניהול פשוט של חייו כבר כאשר הוא מתגלה אליו בפעם הראשונה (בראשית יב, א - ב):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לְךָ לֵן מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאךָ. וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גָדוֹל וְאַבְרָכְךָ וְאַגְדָּלְהָ שְׁמֶךָ וְהָיָה בְרָכָה. וְאַבְרָכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אָרָא וְנִבְרָכוּ בְּךָ כָּל מְשֻׁפְחוֹת הָאָדָמָה.

לאברהם מובטח שאם הוא יעשה את ציווי ה' יהיה לו טוב.

אך במציאות אנו מוצאים ששרה הייתה עקרה, דבר שהפריע לאברהם שחשש שירשו יהיה אליעזר עבדו, כמובא בבראשית (טו, א - ג):

אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הָיָה דְבַר ה' אֶל אַבְרָם בְּמַחְזָה לֵאמֹר אֵל תִּירָא אַבְרָם אֲנִי מִגֹּן לְךָ שְׂכָרְךָ הִרְבֵּה מְאֹד. וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי ה' מַה תִּתֶּן לִי וְאֲנִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וְבֶן מְשֻׁק בֵּיתִי הוּא דִּמְשַׁק אֶלְיָעֶזֶר. וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נִתְּתָה זָרַע וְהָיָה בֶן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי.

1. בראשית מב, כח.

ומיד הקב"ה מרגיע את אברהם ואומר (שם):

לֹא יִירָשֶׁךָ זֶה כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּעֶיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ. וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר
הֲבַט נָא הַשָּׁמַיְמָה וְסַפֵּר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לְסַפֵּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זִרְעֶךָ
וְאֵבְרָהָם בְּתוֹגֹבָה: "וְהָאֵמֶן בְּה' וַיִּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה".

את בעיית העקרות מצאנו גם אצל יתר האמהות.

אצל רבקה (שם, כה, כא): "וַיַּעֲתֶר יַצְחָק לְה' לֵנֶכַח אֲשֶׁתוֹ כִּי עֲקָרָה הוּא".

וגם אצל רחל (שם כט, לא): "וַיִּרְאֵהָ ה' כִּי שָׁנוּאָה לָאָה וַיִּפְתַּח אֶת רַחֲמָהּ וַרְחַל עֲקָרָה".

להסבר הענין, נראה שאצל האבות התשובה פשוטה - הקב"ה מתאוה לתפילתם של צדיקים². וכן מצוינו במדרש תנחומא (תולדות ט):

ויהי כי זקן יצחק, זהו שאמר הכתוב תחת אבותיך יהיו בניך תשיתמו לשרים
בכל הארץ, אמר רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי עתיד כל אחד ואחד
מישראל שיהיו לו בנים כיוצאי מצרים שנאמר תחת אבותיך יהיו בניך, מדבר
ביצחק אבינו ובאברהם אבינו, אברהם נתברך, שנאמר וה' ברך את אברהם בכל,
יצחק נתברך דכתיב ויברכהו ה', אברהם הוליד צדיק ורשע יצחק וישמעאל,
יצחק הוליד צדיק ורשע יעקב ועשו, אברהם אשתו עקרה ויצחק אשתו עקרה,
ולמה נתעקרו האמהות, אמר רבי לוי בשם רבי שילא דכפר תמרתא ורבי חלבו
בשם רבי יוחנן שהיה הקב"ה מתאוה לתפלתם, אמר הקב"ה עשירות הן נאות
הן אם אני נותן להם בנים אינן מתפללות לפני אתה מוצא כל מה שהגיע
לאברהם הגיע ליצחק, אברהם כתיב בו זקנה שנאמר ואברהם זקן, וביצחק
כתיב בו ויהי כי זקן יצחק.

משה רבינו מבקש מהקב"ה לדעת את דרכי ההשגחה בעולם כדכתיב בשמות (לג, יג - יז):

וַעֲתָה אִם נָא מְצֵאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ הוֹדַעֲנִי נָא אֶת דְּרָכֶיךָ וְאִדְעֶךָ לְמַעַן אֶמְצָא חַן
בְּעֵינֶיךָ וְרָאֵה כִּי עִמָּךְ הִגּוּי הַזֶּה... וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה גַם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר
דִּבַּרְתָּ אֲעֲשֶׂה כִּי מְצֵאתָ חַן בְּעֵינֶיךָ וְאִדְעֶךָ בְּשֵׁם...

2. "למה היו האמהות עקרות מפני שהקב"ה מתאוה, להודיענו כח תפילתן של צדיקים מכל הזכויות
שלהן שהרי בני לא בזכותא תלי" (כד הקמח, מובא בענף יוסף על מדרש תנחומא שם).

מסבירה הגמרא בברכות (ז' ע"א):

ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי שלשה דברים בקש משה מלפני הקדוש ברוך הוא ונתן לו. בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר הלא בלכתך עמנו, בקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם ונתן לו, שנאמר ונפלינו אני ועמך, בקש להודיעו דרכיו של הקדוש ברוך הוא ונתן לו, שנאמר הודיעני נא את דרכיך. אמר לפניו רבונו של עולם! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו? אמר לו: משה, צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו - צדיק בן רשע, רשע וטוב לו - רשע בן צדיק, רשע ורע לו - רשע בן רשע. אמר מר: צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו - צדיק בן רשע. איני? והא כתיב: פקד עון אבות על בנים, וכתיב: ובנים לא יומתו על אבות ורמינן קראי אהדדי ומשנינן: לא קשיא, הא - כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, הא - כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם! אלא, הכי קאמר ליה: צדיק וטוב לו - צדיק גמור, צדיק ורע לו - צדיק שאינו גמור, רשע וטוב לו - רשע שאינו גמור, רשע ורע לו - רשע גמור.

המקור השלישי בתנ"ך בו אנו נתקלים בסוגיה זו בצורה ברורה ביותר הוא אצל איוב. סיפורו של איוב ידוע ומפורסם. איוב היה אדם עשיר ובעל משפחה וירא ה' כמו שמתאר הכתוב (איוב א, א - ג):

אִישׁ הָיָה בְּאֶרֶץ עוֹץ אִיּוֹב שְׁמוֹ וְהָיָה הָאִישׁ הַהוּא תָם וְיָשָׁר וִירָא אֱלֹהִים וְסָר מִרָע. וַיִּזְלְדוּ לוֹ שִׁבְעָה בָנִים וְשְׁלוֹשׁ בָּנוֹת. וַיְהִי מְקַנְהוּ שְׁבַעַת אֶלְפֵי צֹאן וְשִׁלְשַׁת אֶלְפֵי גְמָלִים וְחֲמֵשׁ מֵאוֹת צֶמֶד בְּקָר וְחֲמֵשׁ מֵאוֹת אֲתוֹנוֹת וַעֲבָדָה רְבָה מְאֹד וַיְהִי הָאִישׁ הַהוּא גָדוֹל מִכָּל בְּנֵי קֶדֶם.

למרות מצב זה, הועמד איוב בניסיון קשה, כאשר כל רכושו ומשפחתו אבדו כמו שמתואר בהמשך (שם יג - יט):

וַיְהִי הַיּוֹם וּבָנָיו וּבְנֹתָיו אֹכְלִים וְשׂוֹתִים יַיִן בְּבֵית אַחִיהֶם הַבְּכוֹר. וּמִלֶּאֲךָ בָּא אֶל אִיּוֹב וַיֹּאמֶר הַבְּקָר הִיוּ חֲרָשׁוֹת וְהָאֲתוֹנוֹת רְעוֹת עַל יְדֵיהֶם. וַתִּפֹּל שִׁבְאָה וַתִּקְחֶם וְאֵת הַנְּעָרִים הִכּוּ לְפִי חֲרָב וְאִמְלָטָה רַק אֲנִי לְבַדִּי לְהִגִּיד לָךְ. עוֹד זֶה מְדַבֵּר וְזֶה בָּא וַיֹּאמֶר אֵשׁ אֱלֹהִים נִפְלָה מִן הַשָּׁמַיִם וַתִּבְעַר בְּצֹאן וּבְנְעָרִים וַתֹּאכְלֶם וְאִמְלָטָה רַק אֲנִי לְבַדִּי לְהִגִּיד לָךְ. עוֹד זֶה מְדַבֵּר וְזֶה בָּא וַיֹּאמֶר פְּשָׁדִים שָׁמוּ שְׁלֶשֶׁה רְאשִׁים וַיִּפְשְׁטוּ עַל הַגְּמָלִים וַיִּקְחוּם וְאֵת הַנְּעָרִים הִכּוּ לְפִי חֲרָב וְאִמְלָטָה רַק אֲנִי לְבַדִּי לְהִגִּיד לָךְ. עַד זֶה מְדַבֵּר וְזֶה בָּא וַיֹּאמֶר בְּנִיךָ וּבְנוֹתֶיךָ אֹכְלִים וְשׂוֹתִים יַיִן בְּבֵית

אחיהם הבכור. והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר ויגע בארבע פנות הבית ויפל על הנערים וימותו ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך.

מישורי הבעיה

בסוגייתנו קיימים מספר מישורים שיש להתייחס אליהם:

- בעיה אמונית - ניהול נכון של מצבי האדם הוא הראיה לשכר ועונש שהוא אחד מיסודות התורה.³
- בעיה של ציפיה - הציפיה שלנו שהנהגות ה' בעולמו יסמלו את הצדק.
- בעיה חינוכית - אחד הכללים הפשוטים של מחנך הוא לנהוג בעקביות ויחסיות.
- בעיה של סתירה - סתירה בין פסוקים בתנ"ך המתארים את הנהגת ה' בעולם.

בעיה אמונית

אחת הראיות להשגחה היא שכר ועונש. אם נחפש עקרונות בהשגחת הקב"ה הרי ששכר ועונש הוא אחד מהחשובים שבהם. הנביאים התלונו בפני הקב"ה שעקרונות השגחתו בעולם לא עובדים, כאשר הוא אינו מעניש את הרשעים וגם לא נותן שכר לצדיקים. אצל חבקוק מצאנו (א, ב - ג) שממש זעק לקב"ה על עיוות הדין, לכאורה:

עד אנה ה' שונעתי ולא תשמע אצעק אליך חמס ולא תושיע. למה תראני און ועמל תביט וישד וחמס לנגדי ויהי ריב ומדון ישא.

כאשר משפט הצדק אינו גלוי, נגרמות בעיות בעבודת ה' של העם, שמזלזלים בקב"ה וטוענים שאין השגחה פרטית. ועל כך מקונן דוד המלך (תהילים ו):

למה ה' תעמד ברחוק תעלים לעתות בצרה... קשע כגבה אפו בל ידרש אין אלהים כל מזמותיו... אמר בלבו בל אמוט לדר נדר אשר לא ברע... אמר בלבו שכח אל הסתיר פניו בל ראה לנצח. קומה ה' אל נשא ידך אל תשפח עננים. על מה נאץ קשע אלהים אמר בלבו לא תדרש...

וכמו כן בהמשך (שם צב, ו - ט):

מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבתך. איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת. בפרח קשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און להשמדם עדי עד. ואתה מרום לעלם ה'.

3. עיין בהקדמה לספר העיקרים לר' יוסף אלבו וכן בייג העיקרים לרמב"ם.

כתוצאה ישירה מ"חוסר הצדק" והזלזול של העם בהשגחה הם ממשיכים לעבוד עבודה זרה, כמובא בחבקוק (א, יב - יז):

על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט כי רשע מכתיר את הצדיק על כן יצא משפט מעקל. טהור עינים מראות רע והביט אל עמל לא תוכל למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו. ותעשה אדם פדגי היס כרמש לא משל בו. פלה בחפה העלה וגרהו בחרמו ויאספהו בממרתו על כן ישמח ויגיל. על כן יזבח לחרמו ויקטר לממרתו כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בראה. העל כן יריק חרמו ותמיד להרג גוים לא יחמול.

בעיה של ציפיה

אנו מצפים שהקב"ה, המסמל את הצדק, אכן ינהג בצדק בהנהגתו את העולם. ציפיה זו החלה עוד בדברי אברהם אבינו בדבר השמדת סדום ועמורה (בראשית יח, כג - כט):

ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע. אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה. חללה לך מעשית פדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע חללה לך השפט כל הארץ לא יעשה משפט. ויאמר ה' אם אמצא בסדם חמשים צדיקים בתוך העיר ונשאתי לכל המקום בעבורם. ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי לדבר אל אדני ואנכי עפר ואפר. אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה התשחית בחמשה את כל העיר ויאמר לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה. ויסף עוד לדבר אליו ויאמר אולי ימצאון שם ארבעים ויאמר לא אעשה בעבור הארבעים.

בעיה חינוכית

כל מחנך או הורה יודע שאחד הכללים הבסיסיים בחינוך הוא לנהוג בעקביות תמידית וביחסיות תמידית - לפי המעשה יהיה התגמול.

הנביאים, שחלק מתפקידם היה לחנך את הדור, מתלוננים על כך שאינם מסוגלים לחנך כאשר הכללים האלה נשברים. ראינו את זה קודם בדברי חבקוק, וכך אומר גם ירמיה (יב, א - ד):

צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך מדוע דרך רשעים צלחה שְלו כָל בְּגָדֵי בָגָד. נְטַעְתֶּם גַּם שָׂרְשׁוּ יִלְכוּ גַם עָשׂוּ פְרִי קְרוֹב אֶתְּהָ בְּפִיָּהֶם וְרָחוּק מִכְּלִיתֵיהֶם. וְאֶתְהָ ה' יְדַעְתֵּנִי תִרְאֵנִי וּבְחַנְתָּ לְבִי אֶתְּךָ הַתֶּקֶם כְּצֹאן לְטַבְחָהּ

והקדשם ליום הרגה. עד מתי תאבל הארץ ועשב כל השדה ייבש מרעת ישבי בה ספתה בהמות ועוף כי אמרו לא יראה את אחריתנו.

החשש הוא שהנביא והעם יכולים ח"ו להגיע למסקנה השגויה שלא כדאי להשקיע בכלל ולהתאמץ, כמובא בדברי קהלת (ט, א - ד):

כי את כל זה נתתי אל לבי ולבור את כל זה אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים גם אהבה גם שנאה אין יודע האדם הכל לפניהם. הכל פאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא ולזבח ולאשר איננו זבח פטוב כחטא הנשבע פאשר שבועה ירא. זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקרה אחד לכל וגם לב בני האדם מלא רע והוללות בלבכם בחייהם ואחריו אל המתים. כי מי אשר יחבר אל כל החיים יש בטחון כי לקלב חי הוא טוב מן הארזיה המת.

ומסביר ה'אבן עזרא' (פסוק ד'): "זו מחשבת בני האדם שיאמרו כי כל מי שהוא מחובר אל החיים יש לו בטחון והוא איננו צריך להתאמץ כלל".

בעיה של סתירה

התורה מציגה גישה פשוטה מאוד להתנהלות נכונה של האדם בעניני ההשגחה. אנו מצוויים לקרוא פרשה זו פעמיים ביום ולהפנים את עיקרי האמונה הטמונים בה - מדובר בפרשת "והיה אם שמוע" (דברים יא, יג - כב):

והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם.

אזי תזכו ל -

ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך. ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת.

ומיד מגיעה האזהרה -

השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחוויתם להם.

כי אז מה שעלול לקרות -

וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטבה אשר ה' נתן לכם.

הדברים פשוטים, וכפי שמופיע עוד בעמוס (ד, ז) :

וְהַמְטִירְתִּי עַל עֵיר אֶחָת וְעַל עֵיר אֶחָת לֹא אֶמְטִיר חֶלְקָה אֶחָת תִּמְטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר
לֹא תִמְטֵר עָלֶיהָ תִּיבֵשׁ.

מסביר המלבי"ם (שם) :

וגם אנכי - ואז הוספתי ליסרה אתכם ברעב קשה מהקודם כי מנעתי את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר - שאז הארץ צריכה לגשמים, ועל ידי כן זרעו ולא צמחה התבואה והפסידו גם את הזרע שזרעו, ולא תאמר שהיה זה ענין טבעי כי היה להם לראות שהוא השגחתי, כי אמטיר על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר - שהעיר שאין עונותיה מרובים כל כך ירד שם המטר, ויותר מזה כי גם בעיר אחת חלקה אחת תמטר - אם בעל השדה פשעו מעטים או ששב בתשובה, וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש - כי הגם שאם ירד המטר על חלקה אחת ויתאספו שם מי גשמים בבורות יוכלו לקחת משם מים להשקות החלקה הסמוכה שלא ירד, עליה המטר, לא יהיה כן כי ירד המטר בצמצום רק בעבור חלקה זאת ולא ישאר מים להשקות החלקה הסמוכה עד שהחלקה השניה תיבש.

כלומר, מי שיהיה טוב וילך בדרך הנכונה ירד גשם בשדה ו מי שלא - לא ירד גשם בשדהו אפילו אם החלקה שלו צמודה לזו של הצדיק.

מול האמירה האלוקית הברורה הזו אנו נמצאים ותוהים איך זה שהבטחה לא מתממשת?

בעקבות ה"סתירה" שמצאנו בין התנ"ך למציאות, היינו מצפים שחז"ל יעשו סדר בעניין. אלא שלמעשה, לא רק שאינם פותרים את הבעיה אלא אפילו מחמירים אותה עם סתירות רבות, ואפילו בדבריו של אותו אמורא או תנא.

לדוגמה, במסכת ברכות (ה' ע"ב) מתואר ר' יוחנן כאדם הסובל ייסורים רבים, ומספרת הגמרא כי החזיק ר' יוחנן בכיסו את העצם של בנו העשירי שמת. ובבבא בתרא (ט"ו ע"א) כאשר ר' יוחנן משתתף בדיון על כתיבת ספר איוב, טוען ר' יוחנן ש"איוב מעולי גולה היה ובית מדרשו בטבריא היה" - איוב, כך טוען ר' יוחנן, הוא אני היושב בטבריא וסובל יסורים קשים במות עלי עשרת בני.

ולעומת זה במסכת ראש השנה (ט"ז ע"ב) :

אמר רבי יוחנן שלשה ספרים נפתחין בראש השנה אחד של רשעים גמורין ואחד של צדיקים גמורין ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר

לחיים, רשעים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, בינוניים תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכיפורים - זכו נכתבין לחיים, לא זכו נכתבין למיתה. כלומר, לכאורה, ר' יוחנן עצמו היה אמור להחתם לחיים, ובכל זאת צרות רבות וקשות פקדו אותו.

הרמב"ן (דרשה לראש השנה)⁴ מסביר את עניין הסתירה בדברי ר' יוחנן:

...ויש לשאול והיאך פסק ר' יוחנן פסק הדין הגדול והעמוק הזה שכל רזי עולם תלויין בו, צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים, וכי כל הצדיקים חיים וכל הרשעים מתים, והלא עולם וכל חמדה שלו לרשעים היא, והכתובים צוחי כנגדו יש צדיק אובד בצדקו, וכתוב כי יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים, וכל שכן שפסק רשעים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, שהכתוב אומר ויש רשע מאריך ברעתו... אבל המימרא הזו נאמרה בחכמה ועל פי ההגיון, שידוע הוא לכל מבין עם תלמיד, שאין נדונין בעולם אלא ארבעה, וכן כל הדברים מושלמין בריבועים, והנדונין כולם ארבעה חלקים הם, אחד שלא יבא לפני בית דינו, והשני שבא לפניו ולא גמרו דינו, והשלישי שחייבוהו בית דין, והרביעי שזכוהו בית דין. החלק הראשון כסאו בטל, שהכל עוברין לפני הקב"ה, אין חשך ואין צלמות להסתיר שם, נשארו בנדונין שלשה, כל הזוכה בדינו נקרא צדיק גמור, כל המחויב בדינו נקרא רשע גמור, המעויין שמשקלו שוה לכאן ולכאן נקרא בינוני. אם כן הרשע הגמור המוחלט שעבד עבודה זרה ועשה גילוי עריות ושפיכות דמים ועשה מצוה אחת לבדה שדינו של הקב"ה לשלם לו שכרה בעולם הזה שיחיה השנה הזאת, נקרא בכאן צדיק גמור, לפי שנצטדק בדין עד שיחיה כמו אחאב שנאמר בו הראית כי נכנע אחאב מלפני יען כי נכנע וגוי, נקרא צדיק גמור באותו הדין. וכן הרשעים גמורים לאלתר למיתה, אפילו קיים כל התורה כולה, והורה הלכה אחת לפני רבו ונתחייב מיתה בכך, נקרא בכאן רשע גמור לפי שהוא מחויב בדינו. נמצא כל הכתובים בספר החיים שזכו לחיות עד ראש השנה הבא כולם צדיקים גמורים בדינם, וכל הנכתבים בספר המתים שימותו בשנה ההיא כולם רשעים גמורין בדינם, וכל לשון התורה כך הוא, והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע, צדיק ורשע בדין זה, ונקי וצדיק אל תהרוג, וכן מה שהזכירו חיים ומיתה אינן כינויים בלבד, אלא תפסו הם חיים, אב לטובות כולם, ומיתה, אב לרעות כולן, וכינו כל עונשין שבעולם, נגעים

4. מופיע בכתבי הרמב"ן בהוצאת מוסד הרב קוק ח"א עמוד רכ"ד - רכ"ה.

ומיתת בנים ועניות, וכל מאורעות רעות של גוף, בכנוי מיתה, וכינו כל הטובות עשר ונכסים וכבוד ובנים ושלוש ובריאות בכלל חיים, וכן עושין הפסוקים בכל מקום. זהו פירוש מימרא זו בלא קושיא ובלא פיקפוק...

שואל הרמב"ן, איך רבי יוחנן פוסק פסיקה כזאת? רבי יוחנן שכה למוד סבל היה, לא רואה מה קורה מסביב? "וכי כל הרשעים מתים והצדיקים חיים?" שואל הרמב"ן בתמיהה!

ומסביר הרמב"ן שישנם ארבעה סוגים של אנשים שעומדים למשפט:

א) אנשים שלא נידונים בכלל - במקרה דנן, לא קיימת קבוצה כזאת כי "הכל עוברין לפני הקב"ה".

ב) אנשים שנידונים אבל דינם לא נגמר - אלו הבינוניים.

ג) אנשים שנידונים ויוצאים זכאים - אלו הצדיקים.

ד) אנשים שנידונים ויוצאים חייבים - אלו הרשעים.

מידת הצדיק והרשע בעולם הזה אינה נמדדת על פי מצבו הרוחני הכללי של האדם, אלא על פי הפסק בדינו בעולם הזה. על כן יתכן שאדם שהוא רשע גמור והקב"ה האריך לו את חייו בעולם הזה כדי שיכלו זכויותיו לעולם הבא, יקרא צדיק לצורך הענין כיוון שיצא זכאי בדינו, בעולם הזה. ואילו אדם צדיק ששכרו שמור לעולם הבא ונכתב למיתה, נקרא רשע מפני שיצא חייב בדינו בעולם הזה.

האם יש תשובה?

גדולי ישראל במשך הדורות ניסו למצוא פתרון לבעיה. נסיונות אלו פרושים על פני כל הדורות - החל מתקופת התנ"ך דרך הראשונים, האחרונים וכלה בגדולי הדור הקודם. לפני שאנו באים לענות על עצם השאלה לגופה, עלינו לבדוק האם בכלל יש תשובה או שמא היא שאלה ללא תשובה, בחזקת "הנסתרות לה' אלוקינו".

הגישה הטוענת שאין תשובה

כאשר רצו בני יעקב⁵ לקחת את בנימין איתם למצרים, אמר להם יעקב: "למה הרעתם לי להגיד לאיש העוד לכם אחי". על זה אמרו חז"ל (בראשית רבה צא ד"ה יוהרעב כבד) - אמר

5. על פי דברי רבי ירוחם זצ"ל ממיר בשם רש"י.

הקב"ה "אני עוסק להמליך את בנו במצרים והוא אומר למה הרעתם לי?". ועל כך אמר ישעיהו (מ, כז): "נסתרה דרכי מה' ומאלהי משפטי יעבור".

באיוב אנו מוצאים שהקב"ה עונה לטענות איוב ברצף של שני פרקים (לח - לט):
 ויען ה' את איוב מן הסערה ויאמר. מי זה מחשיך עצה במלין בלי דעת. אָזַר נָא כְּגִבֹר חֲלָצִיד וְאֶשְׁאֶלְךָ וְהוֹדִיעֵנִי. אֵיפֹה הָיִיתָ בְּיַסְדֵי אֶרֶץ הַגֹּד אִם יָדַעְתָּ בִּינָה...
 ובהמשך (שם מ) אומר הקב"ה לאיוב שלא ראוי בכלל לאדם להתווכח עם הקב"ה:
 ויען ה' את איוב ויאמר. הֲרַב עִם שְׂדֵי יְסוֹר מוֹכִיחַ אֱלֹהִים יַעֲנֶנָּה.
 ומסביר ה'אבן עזרא: הרב עם שדי יסור - הדרך מוסר הוא שיריב אדם עם שדי?

ממשיל את הענין היחפץ חיים⁶ ואומר שאל לו לאדם לחפש תירוץ לדבר. הדבר דומה לאדם שבא לבית הכנסת ורואה את הגבאי מחלק עליות לכהן והלוי מהדרום ולישראל מהמזרח וכן הלאה, והוא שואל למה דווקא ככה ולא כולם ממזרח או בסדר אחר? השיב אדם אחד לאותו אורח "אדוני בא לשבת אחת ורוצה לדעת סדר העליות בבית הכנסת?" אם היית בא כל שבת היית רואה את ההגיון שבסדר הזה.
 כך האדם בעולם. הוא נמצא פה בסך הכל שמונים שנה וכבר רוצה לדעת הכל. אם האדם היה פה מאות שנים אולי הוא היה מבין את העניין.
 בעניין זה ידועה המחשה נוספת: אדם נכנס לבית הכנסת ומוצא שהציבור באמצע "אשרי" והוא שומע "את כל אוהביו ואת כל הרשעים ישמיד" והוא מתפלא, לעומת חבירו שהגיע בתחילת "אשרי" אלא שיצא לפני סיום הפסוק והוא מתפלא איך ייתכן "שומר ה' את כל אוהביו ואת כל הרשעים"??...

הגישה הטוענת שיש תשובה

פה אנחנו מוצאים מספר רב של תשובות. נביא את הדברים לפי סדר הדורות.

איוב

בדברינו לעיל ראינו את תשובת הקב"ה לטענות איוב. ננסה לעיין בתשובת הרעים לאיוב שאומרים לו - אתה חושב את עצמך לצדיק אבל בעצם אולי אתה לא צדיק כזה גדול והעונשים הקשים האלה מגיעים לך.

6. מובא בילקוט לקח טובי על שמות לג.

אומר בלדד השוחי לאיוב (ח, ב - ו) :

עד אן תמלל אלה ורוח כביר אמרי פיך. האל יענות משפט ואם שדי יענות צדק.
אם בניך חטאו לו וישלחם ביד פשעם. אם אתה תשחר אל אל ואל שדי תתחנן.
אם זך וישר אתה כי עתה יעיר עליך ושלם נות צדקך.

ומוסיף צפר הנעמתי (שם יא, ב - טו) :

הרב דברים לא יענה ואם איש שפתיים יצדק. בדין מתים יחרישו ותלעג ואין
מכלם. ותאמר זך לקחי ובר הייתי בעיניך. ואולם מי יתן אלוה דבר ויפתח
שפתי עמך. ונגד לך תעלמות חכמה כי כפלים לתושיה ודע כי ישה לך אלוה
מעונך. החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא. גבהי שמים מה תפעל
עמקה משאול מה תדע. ארצה מארץ מדה ורחבה מני ים. אם יחלף ויסגיר
ויקהיל ומי ישיבנו. כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן. ואיש נבוב ילבב
ועיר פרא אדם ינלד. אם אתה הכינות לבך ופרשת אליו כפך. אם און בידך
הרחיקהו ואל תשפן באהליך עולה. כי אז תשא פניך ממום והיית מצק ולא
תיכא.

אומרים הרעים לאיוב: אתה חושב את עצמך לצדיק אבל בעצם אינך צדיק כל כך גדול
והענשים הקשים הללו מגיעים לך!

לעומת הרעים שתולים את האשמה באיוב מגיע אליהוא בן ברכאל הבוזי⁷ ומעמיד את
הדברים באור שונה (שם לב, א - יב) :

וישבתו שלשת האנשים האלה מענות את איוב כי הוא צדיק בעיניו. ויחר אף
אליהוא בן ברכאל הבוזי ממשפחת רם באיוב חרה אפו על צדקו ונפשו מאלהים.
ובשלשת רעיו חרה אפו על אשר לא מצאו מענה וירשעו את איוב. ואליהו חכה
את איוב בדברים כי זקנים המה ממנו לימים. וירא אליהוא כי אין מענה בפי
שלשת האנשים ויחר אפו. ויען אליהוא בן ברכאל הבוזי ויאמר צעיר אני לימים
ואתם ושישים על פן זחלתי ואירא מחות דעי אתכם. אמרתי ימים ידברו ורב
שנים ידיעו חכמה. אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם. לא רבים יחפמו
וזקנים יבינו משפט. לכן אמרתי שמעה לי אחרונה דעי אף אני. הן הזחלתי

7. בשאלה מה בא אליהוא להשמיע לנו נחלקו כבר גדולי המפרשים. יש שהציגו את אליהוא כרשע
חסר כפרה ויש שאמרו שהוא סתם צעיר יהיר שחוזר על דברי הרעים ויש שמציגים אותו כחכם גדול
שגילה בדבריו את סוד הבעיה - צדיק ורע לו רשע וטוב לו.

לְדַבְרֵיכֶם אֲזִין עַד תִּבְוֹנֵתֵיכֶם עַד תַּחְקֶרְוּן מִלֵּין. וְעַדִּיכֶם אֶתְבוֹנֶן וְהִנֵּה אֵין לְאִיּוֹב מוֹכִיחַ עוֹנֶה אֶמְרֵיו מִכֶּם.

כלומר, לפי טענת אליהוא, איוב יודע שאין הצדק עם הרעים "כי הוא צדיק בעיניו" איוב יודע שהוא צדיק.

כאשר אליהוא בא להציג את טענתו הוא מבסס את דבריו על ההנחה "כי ירבה אלוה מאנוש"⁸ - האלוקים גדול ונעלה הרבה מהאדם ולכן אי אפשר להעלות על הדעת בכלל שאלוקים עושה עול.

אליהוא גם מתייחס לתלונת איוב שאלוקים מתעלם מהאדם ולא עונה על דבריו. הוא טוען שזה לא נכון והאלוקים מדבר עם האדם בצורות פחות מקובלות כמו חלומות ומחלות. ומכאן, כך רומז אליהוא, שיש יסורים הבאים על האדם לא כגמול על חטא אלא כדיבור של אלוקים עמו.

תשובת הזוהר הקדוש

הזוהר הקדוש (פרשת פנחס, ר"י ע"א) מביא תשובה שונה:

תנינן צדיק גמור אינו נדחה וצדיק שאינו גמור נדחה, מאן הוא צדיק גמור ומאן הוא צדיק שאינו גמור וכי מאן דלא שלים במלוי צדיק אקרי? אלא צדיק גמור ידיע דהא לא נטיל גלגולין עקימין ובאחסנתיה בני בניין ואתקין שורין וחצב בירין ונטע אילנין, צדיק שאינו גמור דבני בניין באחסנתא אחרא חפר בה בירין ואעדר הא אתקין אבני יסודא כמלקדמין ואעמל בה ולא ידע אי אשתאר דיליה, מסטרא דילי טב וצדיק אקרי ומסטרא דההוא אחסנתא לאו הכי, לבי"נ דבני בניין שפירן יאן למחזי אסתכל ביסודא וחמי ליה שקיע עקימא מכל סטרין הא בניינא לא שלים עד דסתר ליה ואתקין לי כמלקדמין מסטרא דההוא בניינא דיליה אשתכח טב ושפיר מסטרא דיסודא ביש ועקים ובגין כך לא אקרי עובדא שלים לא אקרי בניינא שלים בגין כך צדיק שאינו גמור אקרי ונדחה ועל דא כבלע רשע צדיק ממנו.

שנינו, צדיק גמור אינו נדחה (מפני רשע, ומותר לו להתגרות עמו) וצדיק שאינו גמור נדחה. מי הוא צדיק גמור, ומיהו צדיק שאינו גמור, וכי מי שלא שלם בדבריו צדיק נקרא? אלא צדיק גמור ידוע שהרי לא נוטל גלגולים עקומים (אינו

8. שם לג, יב.

מגולגל), ובנחלתו בונה בניין ומתקין חומות, וחוצב בורות ונוטע אילנות (כלומר, כל מעשיו הטובים שעשה הם ברשות עצמו, כי אינו צריך לתקן אחרים).
 צדיק שאינו גמור, שבונה בניין בנחלה אחרת, חופר בה בורות ועודר, הרי מתקין אבני יסוד כמיקודם ועמל בה, ולא יודע אם נשאר שלו (כל מעשיו הטובים צריכים לתקן את הנשמה מהפעם הראשונה שבאה לעולם, ולכן נמצאים בניינו בנחלת האחר). מצד שלו טוב וצדיק נקרא, ומצד אותה נחלה לא כך (לפי מעשיו בגלגול הזה הוא נקרא צדיק, אך מצד מעשיו בגלגול הקודם הוא אינו צדיק).
 (למה הדבר דומה) לבן אדם שבונה בניין יפה, נאה למראה, מסתכל ביסוד ורואה אותו שקוע עקום מכל צדדים, הרי הבניין לא שלם עד שסותר אותו ומתקין אותו כמקודם. מהצד של אותו בניין שלו נמצא טוב ויפה, (אבל) מצד היסוד רע ועקום, ומשום כך לא נקרא מעשה שלם, לא נקרא בניין שלם. משום כך צדיק שאינו גמור נקרא, ונדחה, ועל כן בבלע רשע צדיק ממנו

כדי להבין את דברי הזוהר עלינו לחזור ולעיין בגמרא בברכות (ז' ע"א). הגמרא ניסתה בתחילה להסביר שהמענה לבעיית "צדיק ורע לו רשע וטוב לו" נמצאת אצל האבא: "צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו - צדיק בן רשע, רשע וטוב לו - רשע בן צדיק, רשע ורע לו - רשע בן רשע". מקשה הגמרא, איך ייתכן להגיד כך, שכן מקובלנו שאם הבן לא אוהב במעשי אביו הוא לא נענש עליהם⁹, ומתרתת הגמרא: "אלא, הכי קאמר ליה: צדיק וטוב לו - צדיק גמור, צדיק ורע לו - צדיק שאינו גמור, רשע וטוב לו - רשע שאינו גמור, רשע ורע לו - רשע גמור".

שואל הזוהר, מה זה צדיק שאינו גמור? אם הוא לא שלם, איך הוא נקרא צדיק?! וממשיל הזוהר את העניין לבניין, ובכך משלב את שני תירוצי הגמרא: כל גלגולי האדם בעולם משולים לבנין, כאשר גלגולו הראשון והמקורי הוא היסודות. יתכן והאדם יבנה בנין יפה וטוב בגלגוליו הבאים אך היסודות רעועים ועקומים מגלגולו הראשון ואז הבנין אינו מושלם - כך הוא הצדיק שאינו גמור, לעומת הצדיק הגמור שכל בניינו החל ביסודותיו עומד טוב ויציב ומושלם.

9. יש לציין שיש עניין גם בצדיק בן צדיק **שמעלתו** גבוהה מאוד וגם בצדיק בן רשע **ששכרו** הרבה מאוד.

ר' מנחם מרקאנטי (פרשת וישב) מוסיף על דברי הזוהר:

אמר רבי רחומאי כשביקש משה לדעת ידיעת השם הנכבד ואמר הראני נא את כבודך, בקש לדעת מפני מה צדיק ורע לו צדיק וטוב לו רשע וטוב לו רשע ורע לו, ולא הודיעוהו. לא הודיעוהו סלקא דעתך? אלא לא הודיעוהו מה שביקש. וכי תעלה על דעתך שמשה לא היה יודע סוד זה, אלא כך אמר משה דרכי הכוחות אני יודע אבל איני יודע איך המחשבה מתפשטת בה, יודע אני שבמחשבה האמת אך לא ידעתי חלקיו ובקש לדעת חלקיו ולא הודיעוהו. מפני מה צדיק וטוב לו צדיק ורע לו מפני שהצדיק כבר היה רשע לשעבר ועתה נענש. ממשיך הרקאנטי בתליית הדבר בגלגוליו של האדם, ואומר שצדיק שנענש עכשיו הוא למעשה רשע מהגלגול הקודם ולכן מגיע לו איתו עונש.

הר"ן (דרשות הר"ן, דרוש שמיני) מציג שיטה שונה להסבר העניין. לדעתו, אל לאדם לחשוב שהכל משתנה בשבילו. כלומר, אין שאלה בכלל. העולם הזה נוהג לפי סדרים קבועים ואתה, האדם, בתוכם. כדוגמה מביא הר"ן את חודש תמוז כאשר השמש בשיא חומה והיא גורמת לפירות הקיץ לגדול ולהבשיל אבל מצד שני היא גורמת למי שיצא החוצה מהמזגן שיזיע.

ר' יוסף אלבו (ספר העיקרים מאמר ד', פי"ז - פי"ג) מתייחס לשאלה באריכות רבה. הוא מחלק את השאלה לרשע וטוב לו¹⁰ ואחר כך לצדיק ורע לו¹¹. הוא טוען שהטוב מגיע לרשע כתוצאה מארבע סיבות:

- א) אם הוחלט שיהיה שלום לאומה, אזי כחלק מהאומה הוא מושפע מכך¹².
- ב) גם רשע עשה מתישהו איזו מצווה, ומגיע לו שכר על כך¹³.
- ג) כתוצאה מהשגחה על האחרים - צדיקים¹⁴ ורשעים¹⁵, שהוא מושפע מהם.
- ד) כדי לחזק את לב הרשע שלא ישוב בתשובה, וכך הצדיקים שבדור יהיו גדולים יותר.

10. הוא מקדיש לכך את פי"ב.

11. הוא דן על כך בפי"ג.

12. דומה לשיטת הר"ן שהוזכרה לעיל.

13. ישנה דוגמה מפורסמת לענין זה אצל איזבל, שאחרי מותה כלבים אכלו את בשרה חוץ מהגולגולת וכפות הידים ומסביר בפרקי דרבי אליעזר (פי"ז): "בזכות שהיתה מרקדת ברגליה ומטפחת בידיה ומרכנת בראשה לפני הכלה לשמחה, לזה נשאר ולא אכלוה הכלבים".

14. כמו אצל לבן הארמי שהיה רשע ובכל זאת נתברכו נכסיו בזכות יעקב אבינו שהיה צדיק.

15. כך ניצחו נבוכדנצאר, סנחריב וטיטוס את ישראל במלחמה, בשל רשעתם של ישראל.

הוא ממשיך וטוען שמלבד סיבות אלו יתכן שאותו אדם בכלל אינו רשע. יתכן שמה שנראה לנו טוב כמו ריבוי נכסים למשל, הוא בעצם יהיה רע בשביל אותו אדם כי הרי ידוע ש"מרבה נכסים מרבה דאגה"¹⁶.

החלק השני הוא כאמור ההסבר של "צדיק ורע לו".

בתחילה טוען ר' יוסף אלבו שלפעמים אנשים יודעים שמגיעים להם הייסורים ובכל זאת מתלוננים. ולפעמים אנשים חטאו ועבר זמן רב מאז, עד כדי כך ששכחו כבר את חטאם, ובאים על אותו אדם יסורים כדי שיזכר בחטאו וישוב עליו בתשובה. וישנם גם אנשים שמתלוננים שאין להם מספיק כסף כדי להשתכר ולהתהולל. כל אלו לא נכנסים בכלל לגדר השאלה של צדיק וטוב לו.

אבל ישנם אנשים אשר אינם שייכים לאף אחד מהסוגים הנ"ל ובכל זאת מגיעים עליהם ייסורים וזה. גם תופעה זו נובעת מארבע סיבות.

א) מצד הטבע הכולל - אם יורד גשם ברחוב אז הצדיק נרטב ביחד עם הרשע¹⁷. לפעמים הצדיק נענש עם כללות האומה משום שלא פעל מספיק לתיקון האומה, ולפעמים נענש הצדיק כדי לכפר על עוונות הדור.

ב) גם הצדיק הכי גדול יתכן ויחטא, כדברי קהלת (ז, כ): "כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא". ולפעמים יבואו אותם יסורים כדי להצילו מן החטא.

ג) לפעמים רעות פוקדות את הצדיק בגלל הרשע. כעונש זרע עלי שנמשך עליהם עונש למות צעירים ולכן מתו אחימלך ונוב עיר הכהנים¹⁸ וכן אביי ורבא¹⁹.

ד) לפעמים הצדיק מקבל עליו ייסורין בכדי להיטיב לו והן הנקראים ייסורים של אהבה וכן מכונים הם גם נסיון. למה שהגדיר ר' יוסף אלבו כייסורין של אהבה, הוא מגדיר שלוש אופציות בהם יבואו ייסורים אלו:

א. ייסורין של אהבה הבאים על צדיק גמור כדי למרק על איזה חטא שחטא פעם ולא הגיע אפילו לחיוב קרבן. ולמרות שלכאורה הם עונש מכיוון שאין האדם יודע מדוע הם באו עליו נקראין הם נסיון או ייסורים של אהבה. כך מביא ר' יוסף אלבו משמו של הרמב"ן בשער הגמול.

16. אבות פ"ב מ"ז.

17. את אותו התירוץ הביא גם הרב אלבו לרשע וטוב לו.

18. רלב"ג בשמואל ב' א, כז ד"ה 'איך'.

19. רבה ואביי מדבית עלי קאתו. רבה דעסק בתורה חיה ארבעין שנין, אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים חיה שיתין שנין (ר"ה י"ח ע"א).

ב. שיטה זו היא למעשה שיטת רס"ג הטוען שיייתכן ויגיעו ייסורים לאדם גם ללא עוון. והם באים מאהבה ובתור נסיון.

ג. וישנם ייסורים שודאי אינם באים למרק חטא או בתור נסיון כי האדם כבר נוסה בדבר, אלא כדי להרבות את שכרו של אותו הצדיק.

הרמח"ל (דרך ה' חלק ב', פרק ב') מסביר את ענין רשע וטוב לו, שישנם אנשים שנדחו מחיי עולם הבא, ואותם אנשים אוכלים את זכותם בעולם הזה:

אכן הרשעים הגמורים... ושבו בלתי ראויים בשום פנים להדבק בו יתברך... אכן, כדי שלא תהיה מידת הדין לוקה, שישארו מעשים אלה בלי גמול, הוחק שינתן להם שכרם בעולם הזה... ונמצא הזכות שהוא כלה ואינו מגיע להעצים בהם שום מעלה אמתית...

הרב קוק מסביר שלפעמים צדיק נענש על עוונות הדור.

באורות הקודש במאמר 'האהבה הכוללת' (חלק ד', י"ד) מסביר הרב:

הפשטיות של אהבת ה', ותענוג הקודש שבה, כוללת בקרבה את כל אור העולמים, את כל חמדות החיים הגשמיים והרוחניים, וכל הענוגים שבעולם הנם כלולים ביסוד עונג זה, בתמצית הקדושה והטהרה, עד שהעונג שבמסירות נפש הוא רק ניצוץ קטן של אור מופלא זה.

ודווקא באהבה בתענוגים הממתקת בעומק מתקה יסורי בשר נוראים, כמסרקות של ברזל בגופניות, ויסורי גיהנם ברוחניות, על ידי העברה של צדיקים במעמקיו, היא מכילה קצת התגלות של עומק אור עונג זה, שמהפך ברב כחו את כל המרירות למתיקות מוחלטת. וממילא מתעלה ציור זה, החי בלב קדושי הדורות למרום החיים, ועל ידי התערבות כח החיים בזרמי הנשמות הרבות מהפכים את כל החטאים, העונות והפשעים, וכל קטיגוריהם, לזכויות ואורות נעימים בנעם ה' של תשובה עילאה.

כמו כן, כותב הרב בערפילי טוהרי (עמוד ל"ט):

הרעיון של הצדקת הדור, נוטל מקום בלב לסבול לפעמים יסורים הממרקים עוון כדי לזכות את הדור. הנטייה הנפשית הזכה מכרעת את העולם כולו, ביסוד האחדות הרוחנית של הנפשות, וכשמצד אחד מתרבים עוונות שמורידים את הנשמות למחשכים, מתגברים הצדיקים לצחצח את רוחם לשאיפות נשגבות מאוד, בהפלגה גדולה...

הרב אליהו אליעזר דסלר מביא גישה משלו להסבר הענין, בספרו 'מכתב מאליהו' (עמוד 282 - 285):

מכאן רואים שאין נכון לחשוב שהקב"ה מביא ייסורים מפני שיש צורך בייסורים עצמם והתפילה באה רק להציל מן הייסורים, אינו כן, אלא ייתכן שתכלית הייסורים - התפילה. וכן אנו אומרים בברכת גבורת גשמים 'מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה' כי הצרה עצמה היא צמיחת הישועה והיינו כשקרבת לרוחניות...

הרב דסלר מביא שם את פירוש חז"ל על הפסוק במיכה (ז, ח): "אל תשִׁמְחִי אֶיִבְתֵּי לִי כִּי נִפְלְתִי קָמְתִי כִּי אֲשָׁב בַּחֲשָׁךְ ה' אֹר לִי".

מסביר הילקוט שמעוני (מיכה תקנ"ח): אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי. שנו רבותינו מתוך כעס רצון, מתוך רוגז רחמים, מתוך צרה רווחה שנאמר עת צרה היא ליעקב וממנה יושע. מתוך ריחוק קירוב, מתוך נפילה קימה, מתוך אפלה אורה. מתוך כעס רצון - מתוך הרע והצרות יוצא טוב וישועה.

אלא מאי? שלא תמיד האדם מצליח להבחין בטוב שבייסוריו. הגמרא בחגיגה (י"ג ע"ב) אומרת:

"כתוב אחד אומר שש כנפים לאחד וכתוב אחד אומר וארבעה פנים לאחת וארבע כנפים לאחת להם! - לא קשיא: כאן - בזמן שבת המקדש קיים, כאן - בזמן שאין בית המקדש קיים, כביכול שנתמעטו כנפי החיות". וממשיכה שם הגמרא: "שנתמעטו אותם הכנפיים שבהם אמרו שירה". מה הכוונה?

בתיקוני הזוהר (תיקונא י"ג ד"ה 'תניינא בשיר') מובא ששש הכנפיים הם כנגד שש המילים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" וכן כנגד "שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד". ומוסיף על כך הגר"א (מובא ב'שערי רחמים', הנהגות הגר"א כ"א) "ששתי הכנפיים שנתמעטו בחורבן הן כנגד המילים 'כבוד מלכותו' ובחינת 'ה' אלוקינו' כלומר, שבחורבן בית המקדש שבלב לא יבחין עוד האדם אחדות הדין והרחמים - הבחנת הטוב שבייסורים".

סיכום

בדברינו ראינו שבעיית הייסורים בעולם היא רחבה מני ים והעסיקה את גדולי ישראל בכל הדורות ונמצאו לה תשובות רבות ומגוונות. מסקנת הדברים ממאמר זה היא שאדם שבאים עליו יסורים, צריך לבדוק את עצמו: האם הוא צדיק באמת והייסורים באים עליו סתם כך, ללא סיבה מוצדקת או שמא לא. אדם שהגיע למסקנה שצדיק הוא, אשריו וטוב לו. כעת עליו לבחון את מטרת הייסורים הבאים עליו על פי הגישות השונות שהצגנו, שאם

לא כן חס ושלום הוא עלול לבוא לידי כפירה בקב"ה²⁰. עליו לקבל את היסורים בשמחה, כי גם בזה הוא נבחן. אם נקבל את היסורים הבאים עלינו בשמחה שכרנו ירבה וכן להפך, חס ושלום.

זה לשון ספר 'קול בוכים'²¹:

בפסוק "יתן למכהו לחי ישבע בחרפה", יהיה שמח כל כך בחרפה ההיא כאלו אכל ושבע. וזו היא תשובה נפלאה, כמו שהיה מרגלא בפומיה דמורי זלה"ה שהיה אומר, שבכל התשובות שבעולם, המעולה שבכולם למרק החטאות והזדונות והפשעים היא סבילת העלבונות והחירופים והגידופים. והיא מעולה יותר מכל מלקיות וסיגופי תעניות שבעולם. כי אם יסגף עצמו לבד, יחלש ויבטל מדברי תורה למאן דלא אפשר ליה ונקרא חוטא, וכן במלקיות וכיוצא. אמנם במדה זו תאכל ותשתה ותעבוד והעונות מתכפרים, ומבינתך חדל. כי הגע עצמך שיאמרו לך תרצה שיבא לך הפסד ממון או נפילת בתים, תשיב לא. ואם יאמרו לך תרצה לקבל עליך מיתת בנים, תשיב חס ושלום, אלא אתה ה' תשמרם. ואם יאמר תרצה שיכך ה' בשחפת ובקדחת בקריי וחמימי²², מיד ירוץ לבך ותשיב רחמנא ליצלן. וכן אם יאמרו לך על המיתה והגיהנם ועל הגלגולים הרעים, על הכל תשיב חס ושלום. אם כן תאמר לו בחיידך, החטאים והעונות והפשעים שחטאת ושעוית ושפשעת ופגמת במעלות הרמות בעשיה ויצירה ובריאה ואצילות כפי מחצב נשמתך מיום היותך על האדמה, במה יכופר. והזקן הכסיל בכל יום רודף אחריד עד החרמה, כי אין לו מלאכה אחרת, ומעולם לא נצחני אלא בעל מלאכה אחת קרינא ביה, והסאה הולכת ומתמלאה, ותרדמת ה' נפלה ולא תעור משנתך. ואם גברו חטאתיך לטעום טעם ביאות אסורות, לילה ויום לא ישבתו מחשבותיך. ומכל עבירה נעשה קטיגור ועולות אגודות מוטה ומקטרגים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל יורד ומשטין עולה ומקטרג. והדיין הקדוש והישר אזניו קשובות לקול קטרוגיהם, ולא יתנו דמי להם עד שיבא עבד מלך הכושי וחרבו שלופה בידו, ויאמר איש הדמים המלך דיבר עלה אלי ההרה וגופך רדה ושכבה את ערלים, מאי איכא למימר, מה תשיב על תוכחתו. לכן זאת

20. גם על מצב זה של כפירה כותב הרב קוק, שכפירה זו גם היא יסורים.

21. המקור הוא בדברי האר"י הקדוש והרמ"ק. נכתב בפועל בספר "קול בוכים" לר' אברהם גלאנטי - תלמיד הרמ"ק, והובא אחר כך בשל"ה הקדוש, מסכת יומא, פרק דרך חיים תוכחת מוסר ע"א.

העצה היעוזה, מאת ה' צבאות יצאה, לאמר, יתן למכהו לחי ישבע בחרפה כמדובר. ובזה לא יזניחך אלהים לעולם, וזהו כי לא יזנח לעולם אדני, עד כאן לשונו.

וכתוב ב'נתיבות שלום' בשם הספרים הקדושים:

השמחה אינה מצווה מפורשת בתורה - אך היא מביאה לכל המצוות

העצבות אינה עבירה מפורשת בתורה - ומביאה לכל העבירות.

השער להכנס להיכל הקדושה הוא השמחה,

והשער להכנס להיכל הטומאה והס"א היא העצבות.

ככל שנרבה להכיר ולהפנים את "בעל הבית" של העולם הזה ונשמח בכל מעשיו, הן הטובים והן ה"רעים", נזדכך כולנו ונשלים את תפקידנו בבריאה, ונזכה להיות חלק אלוה ממעל.